

Йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари

Умаров Ислон Алишерович
Фарғона вилоят ИИБ ЖХХ ЙҲБ
1-ТРЎва ИОБ бўлими бошлиғи

Аннотация. Ушбу мақолада йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил қилинган. Муаллифнинг фикрича, йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасига жиддий эътибор қаратиш лозим.

Муаллифнинг назаримизда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг учда муҳим таркибий қисми мавжуд: биринчиси – йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлигининг техник жиҳатлари; иккинчиси – йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жиҳатлари. Йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жиҳатларининг институционал ва ҳуқуқий асослари мавжуд; учинчиси – йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси.

Калит сўзлар: йўл ҳаракати; йўл ҳаракати қоидалари; йўл ҳаракати хавфсизлиги; йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар йўл-транспорт ходисалари; ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Аннотация. В данной статье анализируются конкретные аспекты профилактики нарушений правил дорожного движения. По мнению автора, серьезное внимание следует уделить профилактике нарушений правил дорожного движения.

По мнению автора, существуют три важные составляющие профилактики нарушений правил дорожного движения: первая – технические аспекты безопасности дорожного движения; второй – административные аспекты безопасности дорожного движения. Существуют институциональные и правовые основы административных аспектов безопасности дорожного движения; третье – предупреждение нарушений правил дорожного движения.

Ключевые слова: трафик; правила дорожного движения; безопасность дорожного движения; нарушения правил дорожного движения, дорожно-транспортные происшествия; предотвращение преступления.

Annotation. This article analyzes specific aspects of the prevention of traffic violations. According to the author, serious attention should be paid to the prevention of traffic violations.

According to the author, there are three important components in the prevention of traffic violations: the first is the technical aspects of road safety; the second is the administrative aspects of road safety. There are institutional and legal frameworks for the administrative aspects of road safety; the third is the prevention of traffic violations.

Key words: traffic; Traffic Laws; road safety; traffic violations, traffic accidents; crime prevention.

Таҳлиллар асосида бугунги кунда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ташкил этишга нисбатан ёндашувлар асосан қуйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

биринчиси – йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларни умумий ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг таркибий қисми сифатида тушуниш; иккинчиси – йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашни (шу жумладан йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасини) жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг устувор ва мустақил йўналиши.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ваколатли органларнинг амалий фаолияти сифатида маълум принципларга асосланади ва бу принципларни қуйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

биринчиси – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доирасидаги принциплар;

иккинчиси – йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш доирасидаги принциплар.

Йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг принциплари сифатида қуйидагилар назарда тутилади:

қонунийлик;

инсонпарварлик;

тизимлилик;

ишонтириш усулининг устуворлиги;

таъсир кўрсатиш чора-тадбирларини фарқлаш ва яқка тартибдаги ёндашиш.

Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

фуқаролар ҳаёти ва соғлиғи муҳофазасининг, уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари, шунингдек атроф муҳит ҳимоясининг устуворлиги;

йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича тадбирларнинг устуворлиги; йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича фаолиятнинг тизимлилиги¹.

Йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бугунги кунда қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида бинар характерга эгалиги, яъни ҳам ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг таркибий қисми ҳам йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш фаолиятдан иборат эканлиги бу борадаги муносабатларни бироз мураккаблаштирган.

Шундай қилиб йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куйидагича амалга оширилади:

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси доирасида йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирлари доирасида: йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

“Ҳуқуқий тарғибот” ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг асосий чора-тадбирларидан бири саналиб², мамлакатимизда мустақиллик даврида ҳуқуқий тарғибот масаласига ҳуқуқат даражасида жиддий эътибор қаратилиб келинмоқда.

Шу ўринда, «тарғибот», «ташвиқот», «ҳуқуқий тарғибот», «қонунчилик тарғиботи» тушунчаларига ойдинлик киритиб ўтиш ўринлидир. Чунки улар мазмун ва ҳажм жиҳатдан бир-биридан фарқланувчи, аммо бир-бирига жуда яқин тушунчалардир. «Тарғибот» сўзининг ўзаги «тарғиб» бўлиб, «тарғиб» хоҳишни, қизиқишни кучайтириш, шунингдек тарғиб қилмоқ – чуқур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимот ва шу кабиларни ёймоқ, кишиларнинг онгига сингдирмоқ, шунингдек тушунтириш йўли билан бирор

¹ Ўзбекистон Республикасининг Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисидаги қонуни // <https://lex.uz/docs/2153411>

² Отажонов А.А. Жиноятга дахлдорлик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлар. юрид. фан. ном. ... дис. автореф. . — Т., 2009. — Б. 25.

ишга чақирмоқ, даъват этмоқ маъноларини англатса, «тарғибот» эса бирор ғоя, таълимот ва шу кабиларни ёйишга, кишилар онгига сингдиришга қаратилган ишлар, тарғиб ишлари маъносини англатади³.

Мазкур изоҳли луғатда «ташвиқ» сўзига «агитация, ташвиқот олиб бормоқ, агитация қилмоқ», «қизиқиш, хоҳишни кучайтириш. Бирор нарсага йўллаш, йўналтириш, чақириш мақсадидаги гап-бўз, хатти-ҳаракат ва шу кабилар» деб, «ташвиқот»га эса «оммага сиёсий ёки бошқа жихатдан таъсир кўрсатиш мақсадида ёзма ва оғзаки равишда қилинадиган ишлар, тадбирлар»⁴ тариқасида изоҳ берилган.

Бугунги кунда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасида тарғибот ва ташвиқот ишларига алоҳида эътибор қаратилади. Ҳатто Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 30 августдаги «Йўл ҳаракати хавфсизлиги кунини ўтказиш ва йўл-транспорт ҳодисалари профилактикасининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» 701-сон қарори билан «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тарғибот кунини ўтказиш бўйича дастур ҳамда «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тарғибот кунини» доирасида тадбирларни ташкил этиш схемаси тасдиқланган⁵.

Йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этишда мазкур сабаб ва шароитларни бартараф этиш юзасидан киритиладиган тақдимномаларнинг ўрни ва роли катта.

Йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномаларнинг ишлаб чиқилиши ва киритилиши ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг асосий чора-тадбирларидан бири ҳисоблана-да, аммо амалиёт ва қонун нормалари таҳлили тақдимномаларни тайёрлаш, уни киритиш, тақдимнома талаблари ижросини, шунингдек тақдимнома

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. В. Шукрона– / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. В. Шукрона– / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 30 августдаги «Йўл ҳаракати хавфсизлиги кунини ўтказиш ва йўл-транспорт ҳодисалари профилактикасининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» 701-сон қарори // <https://lex.uz/ru/docs/3888332#3893359>

талабларини бажармаганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлашнинг мавжуд ҳуқуқий тартиби бўйича бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжудлиги кўзга ташланди.

Амалдаги қонун ҳужжатлари таҳлил қилинганида, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш билан боғлиқ бир қатор муаммо ва камчиликларнинг мавжудлиги кўзга ташланди:

биринчиси, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисидаги тақдимномаларнинг тури ва мазмуни билан боғлиқ муаммолар. «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда иккита бир-бирига ўхшаш профилактик чора-тадбир келтириб ўтилган. Улардан бири ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасининг «Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимнома киритиш» ҳамда яна бири ҳуқуқбузарликлар яқка тартибдаги профилактикасининг «Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш» чора-тадбирларидир. Мазкур чора-тадбирларни бир-биридан фарқлаш ва амалиётда самарали қўллаш билан боғлиқ қийинчиликлар учраб туради.

Умуман олганда, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимнома ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилишдан мазмун ва шакл жиҳатдан қуйидагиларга кўра фарқланади:

– «тақдимнома» муайян чоралар кўриш мажбуриятини юкласа, «xabардор қилиш»да огоҳликка, ҳушёрликка чақириш мақсади кўзланади ва профилактик таъсир кўрсатиш чораларини кўриш ёки кўрмаслик фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳукмига ҳавола этилади. Бироқ ушбу вазиятда ҳам фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари масалага совуққонлик билан қарамаслиги ва уни эътиборсиз қолдирмаслиги лозим;

– «xabардор қилиш»да кўрилган чоралар ҳақида жавоб хати ёзиш талаб этилмайди;

– ғайриижтимоий хулқ-атворга эга шахслар, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахс ҳақидаги хабарнома уч йилгача

маҳалла архивида сақланиши ва шу давр мобайнида сўралган жойга унга нисбатан тавсифнома беришда хабарнома мазмуни эътиборга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

– ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида берилган хабар орқали кенг жамоатчилик ўртасида профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш эмас, балки ўша ҳуқуқбузарликни содир этган шахсга яқка тартибда профилактик таъсир кўрсатиш, у ҳақда маълумот ёки тавсифнома сўралган жойга унинг хулқи тўғрисида объектив маълумот бериш мақсади кўзланади. Айнан шунинг учун ҳам, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар тўғрисида хабардор қилиш ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаги профилактик чораси сифатида киритилган.

Мавжуд қонун ҳужжатларининг таҳлилига асосланиб, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар ким томонидан киритилишига кўра қуйидагича гуруҳлаш мумкин ҳисобланади:

- прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарлик ишини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар.

Прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар. 2001 йил 29 августда янги таҳрирда қабул қилинган «Прокуратура тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 40-моддасига кўра, прокурор қонун бузилиши, унинг келиб чиқиш сабаблари ва бунга имкон яратиб бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисидаги тақдимномани қонун бузилишини бартараф этиш ваколатларига эга бўлган органга ёки мансабдор шахсга киритади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар ушбу субъектлар фаолиятини тартибга солиб турувчи қонун ва қонуности ҳужжатларида белгиланган тартибда киритилади. Бу борада «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун ҳам ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Қонуннинг 9-моддасида келтирилган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар тизимидан ўрин олган ҳар

бир субъектга қонун чиқарувчи «ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш» ваколатини берган.

Ҳуқуқбузарлик ишларини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар. Ушбу турдаги тақдимномалар ҳуқуқбузарлик ишларини юритувчи мансабдор шахслар (амалдаги Жиноят-процессуал кодекснинг 3-бобида жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар ҳамда амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 245-моддасида кўрсатилган мансабдор шахслар) томонидан белгиланган процессуал тартибга кўра ўз иш юритувидаги ҳуқуқбузарлик (маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жиноят) иши бўйича киритилади.

Мавжуд тартиб тақдимнома киритилган корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига нисбатан «тақдимнома талаблари билан танишиб чиқиш ва тегишли чоралар қўллаш ҳамда бу ҳақда тақдимнома юборган орган ёки мансабдор шахсга бир ой муддат ичида ёзма равишда жавоб юбориши шарт»лигига оид талабни қўяди. Ушбу талаб бажарилмаган ҳолларда қонунда назарда тутилган жавобгарлик келиб чиқади.

Мансабдор шахснинг қуйидагиларга йўл қўйиши жавобгарликнинг келиб чиқишига асос бўлади:

– тақдимнома ёки хусусий ажрим талаблари бўйича зарур чораларни кўрмаслик ва кўрилган чораларнинг натижалари тўғрисида кечи билан бир ойлик муддат ичида тақдимнома киритган орган ёки мансабдор шахсни хабардор қилмаслик;

– тақдимнома ёки хусусий ажрим талабларини виждонан бажармаслик, яъни кўрилган чораларнинг натижалари тўғрисида тақдимнома киритган орган ёки мансабдор шахсни хабардор қилинган бўлса-да, амалда ҳеч қандай чора кўрилмаганлик ёки масалага юзакилик билан ёндашганлик⁶.

Иккинчиси, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш

⁶ . Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доир қонун ҳужжатлари: илмий-амалий таҳлил / Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ахборотномаси. –Т., 2015. – № 4. –Б. 34–39.

тўғрисида тақдимнома киритиш ваколатига эга субъектлар доирасининг номувофиқлиги билан боғлиқ муаммолар. Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 22-моддасида «Хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси тушунчаси»га берилган таърифда хуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси хуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар томонидан амалга ошириладиган фаолият эканлиги таъкидланган. Қонуннинг 9-моддасида хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи 14 та орган ва муассасаларнинг тизими аниқ кўрсатиб ўтилган бўлса-да, бироқ хуқуқбузарликлар профилактикасида иштирок этувчи орган ва муассасаларнинг тизими алоҳида нормада келтирилмаган. Аммо қонунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқароларнинг хуқуқбузарликлар профилактикасидаги ваколати ва иштироки келтириб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2011 йил 31 майдаги «Йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишига доир маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 68-сон қарори билан тасдиқланган Йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишига доир маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги йўриқноманинг 57-бандидига кўра Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг 313-моддасига мувофиқ ишни кўриб чиқаётган мансабдор шахс маъмурий хуқуқбузарликлар содир этилиши сабаблари ва уларга олиб келган шарт-шароитларни аниқлаганда, ташкилотлар раҳбарларига ана шу сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш чора-тадбирларини кўриш ҳақида тақдимнома киритиши лозимлиги белгиланган⁷. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги «Судлар томонидан маъмурий хуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришни тартибга солувчи қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 35-сон қарорининг 29-бандига биноан судлар маъмурий хуқуқбузарлик содир этилишига олиб келган сабаб ва шарт-шароитлар аниқланганда суд уларни бартараф қилиш юзасидан

⁷ Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2011 йил 31 майдаги «Йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишига доир маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 68-сон қарори // <https://lex.uz/docs/1832522#6251005>

ҳуқуқбузарнинг ўқув, иш ёки яшаш жойига тақдимнома киритиши лозимлиги назарда тутилган⁸.

Бироқ бугунги кунда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича тақдимномалар киритиш амалиётига жиддий эътибор берилмайди. Қолаверса мазкур тақдимномани киритишнинг регламенти ва намунавий бланки ҳам мавжуд эмас.

Маълумки, муайян соҳадаги фаолият самарадорлигини ошириш, фаолиятни мувофиқлаштириш ва тўғри йўналтириш, вазифаларни ҳамда куч ва воситаларни тўғри тақсимлаш, уларнинг муайян муддатларда босқичма-босқич ва ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш мақсадида дастурлар ишлаб чиқилади.

Бироқ, таҳлил натижалари шу кунгача йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг аксарият субъектлари томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқиладиганлигини кўрсатди, аммо чора-тадбирлар режаси унда белгиланган вазифаларнинг ҳажми ва мазмунига кўра дастур мақомига эга бўлолмайди. Чунки ўзбек тилининг изоҳли луғатида «дастур» тушунчасига «йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида, яъни муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тадбирнинг олдиндан белгилаб чиқилган йўл-йўриғи, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси⁹ мазмунида изоҳ берилган бўлса, «режа» тушунчасига «бирор ишни тартиби билан ва ўз вақтида бажариш учун олдиндан белгилаб олинган аниқ ёки тахминий мўлжал»¹⁰ мазмунида изоҳ берилиб, режа тахминий мўлжал, дастур эса муайян тартиб, қонун-қоида тариқасида эътироф этилган.

Демак, дастур режага нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, битта умумий мақсад ва натижага йўналтирилади. Ушбу мақсадга эришишнинг йўналишлари ва чора-тадбирлар тизими акс эттирилади.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги “Судлар томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришни тартибга солувчи қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 35-сон қарори // <https://lex.uz/docs/4116801#4117265>

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. III. Н–Тартибли / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил 177 ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. Б.573.

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. Тартибот–Шукр / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 369.

Энг асосийси, унда тадбирларни бажариш механизми, тартиб-қоидалари ўз ифодасини топади. Режада эса, мазмунан бир-бирига ўхшаш бўлмаса-да, аммо бажарилиши керак бўлган ишлар, хатти-ҳаракатлар рўйхати бажариш кетма-кетлигида киритилади. Яна бир жиҳати шундаки, дастурда белгиланган маълум бир тадбирни ўз вақтида, сифатли бажариш учун муайян режа ишлаб чиқилиши ҳам мумкин.

Шу ўринда, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларга нисбатан қуйидаги талабларнинг қўйилишини ўринли деб ҳисоблаймиз:

- аҳоли, айниқса, вояга етмаган ва ёшлар ўртасида йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш, уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини барвақт аниқлаш ва барвақт профилактикасини амалга ошириш мақсадини кўзлаши;
- ўзида йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг йўналишларини, мантиқий кетма-кетликда амалга ошириладиган чора-тадбирларини, ушбу чора-тадбирларни бажариш муддатлари ва бажарилишини назорат қилувчи шахсларни мужассам этиши;
- ваколатли давлат органлари раҳбарлари томонидан тасдиқланиши ва ижрога йўналтирилиши.

Келтирилган талаблар ҳамда ўзбек тилида «дастур» тушунчасига берилган изохга асосланиб, «ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурлар»га қуйидагича таъриф бериш мумкин:

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғриси»ги қонунда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурлар жумласи ишлатилган бўлиб, «бошқа дастурлар» қайси дастурларни ўз ичига қамраб олиши бирон бир манбада аниқ кўрсатилмаган. Шунингдек, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид дастурлар қайси асосларга кўра ва қайси тартибда ишлаб чиқилиши, қолаверса, дастурларни ишлаб чиқишда иштирок этувчи органлар ва муассасаларнинг қай тартибда иштирок этишига доир ҳуқуқий механизм ўз ифодасини топмаган.

Бу эса шу давргача ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ушбу чора-тадбирини самарали ташкил этилишини таъминлаш имкониятини чегаралаб келмоқда. «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ваколатларидан бири сифатида

фақатгина «хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларининг ишлаб чиқилиши, тасдиқланиши ва амалга оширилишини таъминлайди» мазмунидаги мавҳум қоида киритилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги (янги таҳрирдаги) қонунида ҳам Вазирлар Маҳкамасига хуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кураш соҳасида муайян аниқ ваколатлар белгиланмаганлиги учун ҳам юқоридаги мавҳумлик келиб чиққан деган хулосага келинди.

Фикримизча, ушбу бўшлиқни бартараф этиш учун «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги қонунга тегишли ўзгартириш ва кўшимчалар киритиб, Вазирлар Маҳкамасининг хуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги ваколатларини белгилаш, шунингдек, «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддаси иккинчи хатбошисини «хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширилишини таъминлайди» мазмунидаги янги таҳрирда баён этиш таклиф этилади.

Акс ҳолда қонуннинг хуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида Вазирлар Маҳкамасига берилган ваколатлари баён этилган нормаси декларатив тусга эга бўлиб, ушбу йўналишда давлат дастурларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва ижросини таъминлаш муаммолигича қолади. Ушбу муаммони қонун қабул қилингандан шу давргача хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари қабул қилинмаганлигида кузатиш мумкин.

Мамлакатда Президент Шавкат Мирзиёев бошчилигида хуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кураш соҳасида олиб борилаётган кенг қамровли ислохотлар даврида мазкур масала янада долзарблашди. Қонуннинг 8-моддасида хуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларига «хуқуқбузарликлар профилактикасига доир ҳудудий дастурларни ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади» мазмунидаги ваколат аниқ белгилаб қўйилган.

Умуман олганда, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари йўл ҳаракатига оид хуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ишлаб чиқишда иштирок этиб, ҳудудий дастурларни бевосита ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади. Бироқ маҳаллий давлат ҳокимияти органлари

томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурлар қайси ҳолатларда ишлаб чиқиш мумкинлиги назарда тутилмаган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ушбу йўналишдаги дастурларни қуйидаги иккита асос мавжуд бўлган тақдирдагина ишлаб чиқиши мумкинлигининг белгиланишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

биринчиси, йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастури тасдиқланса, ушбу дастурнинг ижросини таъминлаш мақсадида; иккинчиси,

маъмурий ҳудудда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар сони ортганда.

Юқоридагилардан кўрииб турибдики, Вазирлар Маҳкамасининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва ижросини таъминлашга доир ваколоти аниқ белгиланмаган, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларнинг турларига ойдинлик киритилмаган, қолаверса, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларнинг қайси вақтларда, қайси асослар ва тартибда ишлаб чиқилиши аниқлаштирилмаган.

Натижада ҳанузгача ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат ва ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилмасдан ва ижрога йўналтирилмасдан келинмоқда. Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, «жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик учун омил бўлаётган ишсизлик, гиёҳвандлик, қаровсизлик, оилавий низолар ва шу каби бошқа иллатларнинг вақтида олдини олиш чораларини кўриши зарур. Шунингдек, умумийликдан қочиши, бунинг учун ягона мақсад сари интилиб, ҳамкорликда фаолият олиб бориши, ҳар бир муаммога аниқ режа асосида ёндашиш лозим».

Бунга эса ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат ва ҳудудий дастурлар орқали эришиш мумкин. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурлар ҳудуддаги криминоген вазият, хусусан ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитлари таҳлиliga асосан ишлаб чиқилиши ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти айнан мазкур дастур доирасида амалга оширилиши, қолаверса ҳуқуқбузарликлар профилактикаси юзасидан аҳоли олдида бериладиган ҳисоботлар ҳам айнан мазкур дастурлар ижроси бўйича амалга оширилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таҳлиллар йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурларни ижрога йўналтиришнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ таъминланмаганлигини кўрсатади. Биламизки, ҳар қандай дастурнинг

мазмуни уни ишлаб чиқишдан кўзланган мақсад, ким томонидан тасдиқлангани ва дастурда белгиланган вазифаларнинг қай даражада назоратга олингани билан белгиланади. Бироқ ўрганиш натижаларига кўра, аксарият ҳудудларда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир (идоравий ёки идоралараро) дастурлар ишлаб чиқилган бўлса-да, тўлиқ ижрога йўналтирилмаганлиги ҳолатлари кузатилди.

Бу эса ушбу дастурларни ижро ҳамда ижрони таъминлаш бўйича назорат механизмини такомиллаштириш зарурати мавжудлигини намоён этади. Бу борада қуйидагилар тавсия этилади: – ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир дастурлар лойиҳаларининг оммавий муҳокамасини ташкил этиш; – дастур тасдиқлангач, дастур ижросини назорат қилиш ваколатига эга субъектлар томонидан дастурда белгиланган вазифаларнинг ўз вақтида бажарилишини таъминлаш бўйича назорат варақа (контрольная карточка)ларининг юритилишини таъминлаш; – ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир идоралараро комиссиялар томонидан ишлаб чиқилиб, тасдиқланган дастурларда белгиланган вазифалар ижроси бўйича ўз вақтида ҳисобот тақдим этмаган ёки зиммасига юклатилган вазифани бажармаган ёки лозим даражада бажармаган комиссия аъзоларига нисбатан таъсир чораларини қўллаш; – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг реал жисмоний имкониятларини ҳисобга олиш; – дастурда назарда тутилган чора-тадбирлар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг жорий вазифаларига мос бўлиши.

Ўз навбатида, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасаларнинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат ёки ҳудудий дастурлардаги чора-тадбирлар ижросини таъминлаши, уларнинг таҳлилини олиб бориши, натижалари бўйича ҳисоботлар тайёрлаб, нафақат аҳоли олдида ҳисобот бериш, балки ушбу ҳисоботларни маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда юқори турувчи органларга тақдим этишига оид тартибнинг аниқ белгиланиши мазкур дастурлар ижроси юзасидан (жамоатчилик, парламент ва раҳбарий) назорат функциясининг самарали амалга оширилишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисидаги қонуни // <https://lex.uz/docs/2153411>

2. Отажонов А.А. Жиноятга дахлдорлик: жиноят-хуқуқий ва криминологик жиҳатлар. юрид. фан. ном. ... дис. автореф. . — Т., 2009. — Б. 25.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. V. Шукрона– / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. V. Шукрона– / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – 592 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 30 августдаги “Йўл ҳаракати хавфсизлиги кунини ўтказиш ва йўл-транспорт ҳодисалари профилактикасининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 701-сон қарори // <https://lex.uz/ru/docs/3888332#3893359>
6. Хўжақулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доир қонун ҳужжатлари: илмий-амалий таҳлил / Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ахборотномаси. –Т., 2015. – № 4. –Б. 34–39.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. III. Н–Тартибли / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил 177 ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. Б.573.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. Тартибот–Шукр / Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. Ўз. Рес. ФА Тил ва адабиёт ин-ти. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 369.
9. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2011 йил 31 майдаги “Йўл ҳаракати қоидаларининг бузилишига доир маъмурий ишларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида”ги 68-сон қарори // <https://lex.uz/docs/1832522#6251005>
10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги “Судлар томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришни тартибга солувчи қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 35-сон қарори // <https://lex.uz/docs/4116801#4117265>